9. Погуляєв О. І. Становище національних меншин Правобережжя в умовах зміни урядів в Україні протягом 1917–1919 років. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2015. Вип. 1, ч. 3. С. 128–134.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 1854, Оп. 1, Спр. 1, 32 арк.
11. ЦДАВО України. Ф. 2060, Оп. 1, Спр. 1, 33 арк.
12. ЦДАВО України. Ф. 2225, Оп. 1, Спр. 3, 125 арк.
13. Pohuliaiev O. I. Jewish political parties in the focus of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine during the second bolshevik occupation of Ukraine (january – august 1919): an analysis of Politburo minutes. *Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsyiubynskyi State Pedagogical University. Series: History*. 2026. Vol. 56. P. 68–74. https://doi.org/10.31652/2411-2143-2026-56-68-74.

Ілля Барташук

ПОЛЬСЬКИЙ ЧИННИК У ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ПОДІЛЛЯ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917–1921 РР.)

Анотація. *У статті досліджується роль польського чинника у громадсько-політичному житті Поділля в добу Української революції 1917-1921 рр. Проаналізовано діяльність польських громадських і політичних організацій, зокрема утворення Комітету дев'яти та Польського Виконавчого Комітету (ПВК) на Русі. Висвітлено еволюцію взаємин польської спільноти з Українською Центральною Радою, урядом Гетьманату та Директорією УНР в умовах гострих соціально-економічних протиріч і земельного питання. Охарактеризовано наслідки реалізації Варшавського договору 1920 р. та Ризького мирного договору 1921 р. для подальшої долі польського населення регіону.*

Ключові слова: *Українська революція, Поділля, польська громада, Польський Виконавчий Комітет, Українська Центральна Рада, Директорія УНР, Варшавський договір, Ризький мирний договір.*

Illia Bartashuk

THE POLISH FACTOR IN THE SOCIO-POLITICAL LIFE OF PODILLIA DURING THE ERA OF THE UKRAINIAN REVOLUTION (1917–1921)

Abstract. *The article examines the role of the Polish factor in the socio-political life of Podilia during the Ukrainian Revolution of 1917-1921. The activities of Polish public and political organizations, in particular the establishment of the Committee of Nine and the Polish Executive Committee (PEK) in Rus, are analyzed. The evolution of the Polish community's relations with the Ukrainian Central Rada, the Hetmanate government, and the Directory of the UPR amidst sharp socio-economic contradictions and the land issue is highlighted. The consequences of the implementation of the Warsaw Treaty of 1920 and the Riga Peace Treaty of 1921 for the future fate of the region's Polish population are characterized.*

Keywords: *Ukrainian Revolution, Podilia, Polish community, Polish Executive Committee, Ukrainian Central Rada, Directory of the UPR, Warsaw Treaty, Riga Peace Treaty.*

Історіографія революції переважно зосереджувалася на українському державотворенні, тоді як життя національних меншин висвітлювалося побіжно [1, с. 185; 5, с. 18-19]. Поляки становили близько 8 % населення України й компактно проживали на Правобережжі, зокрема Поділлі; серед громади помітну роль відігравали землевласники, біженці та евакуйовані з Королівства Польського під час Першої світової війни [1, с. 185; 5, с. 48-61].

Після Лютневої революції польський рух активізувався. 2 березня 1917 р. київські поляки створили Комітет дев'яти для координації громадських організацій. Він дотримувався переважно націонал-демократичної (ендецької) орієнтації, яка мала значний вплив у польському середовищі України [1, с. 185-187; 5, с. 134-137].

Польський соціалістичний рух в Україні був розколотим, а його течії по-різному ставилися до Центральної Ради й більшовиків. Діяли осередки Польської соціалістичної партії та Соціал-демократії Королівства Польського і Литви. Представники Комітету дев'яти працювали в міських, губернських і повітових громадських органах. Польські організації прагнули політичного представництва та захисту культурних прав громади [1, с. 186-188; 5, с. 134-137].

6 березня 1917 р. з'їзд польських організацій Київської, Волинської та Подільської губерній створив Польський Виконавчий Комітет на чолі з Й. Бартошевичем. ПВК прагнув представляти поляків у владних органах і розбудував мережу профільних відділів та місцевих комісаріатів, зокрема на Поділлі [1, с. 186-188; 5, с. 134-137].

У березні 1917 р. ПВК привітав Центральну Раду, а його представники взяли участь у Всеукраїнському національному конгресі. Підтримка українського політичного розвитку відповідала прагненню польських діячів зберегти вплив в автономній або незалежній Україні [1, с. 188-190; 4, с. 162-166].

На III Польському з'їзді на Русі (Київ, 18-24 червня 1917 р.) виникли розбіжності щодо повноважень ПВК і співпраці з Центральною Радою. Частина демократів і соціалістів утворила Польський демократичний централ. З'їзд водночас визнав право українців на політичне визволення за гарантій польській меншості [1, с. 191-194; 4, с. 164-166].

У Центральній Раді полякам відвели 20 місць, але через суперечки між ПВК, ПДЦ і соціалістами їх заповнили не повністю. У Генеральному Секретаріаті створили орган у польських справах на чолі з М. Міцкевичем; заступником став В. Рудницький [1, с. 194-198; 4, с. 166-169].

На Поділлі загальноукраїнські процеси національного відродження набували конкретних форм у діяльності місцевих громадських та освітніх осередків. У червні 1917 р. на XII надзвичайних Подільських губернських земських зборах представник польської громади С. Стемповський висловив підтримку українському національному рухові. Він заявив, що «з їх боку широкий розмах українського руху викликає повне співчуття». Водночас польські громади краю розгортали культурно-освітню діяльність. Польські школи діяли у Вінниці, Проскурові та інших містах Поділля. Таким чином, участь польського населення регіону в громадсько-політичному житті не обмежувалася діяльністю загальнокрайових організацій і представництв у

центральних органах влади, а виявлялася також у місцевому громадському та культурному житті.

Восени 1917 р. селянські захоплення маєтків загострили земельний конфлікт на Поділлі, де чимало володінь належало полякам. III Універсал Центральної Ради (7 листопада) про скасування поміщицького землеволодіння посилив напруження [1, с. 193-198; 5, с. 93-98].

Земельна реформа викликала спротив частини польських землевласників: В. Рудницький залишив Центральну Раду на знак протесту, хоча окремі ліві діячі її підтримували. Польські демократи шукали правових гарантій для громади в УНР, а ПВК продовжував діяти через місцеві комісаріати [1, с. 194-198; 4, с. 165-168; 5, с. 93-98].

За Гетьманату у квітні 1918 р. відновлення приватної власності на землю було прихильно сприйняте польськими землевласниками Поділля [4, с. 168-171; 5, с. 86-103]. Водночас у Кам'янці-Подільському польські діячі О. Шульмінський, Т. Заленський і П. Бучинський долучилися до заснування Українського державного університету, де відкрили кафедру польської історії та літератури; також планували відкрити дві польські гімназії [2, с. 265].

Позиції польського середовища різнилися: поміркані кола співпрацювали з Гетьманатом, а Польська військова організація створювала підпільні осередки на Поділлі [5, с. 93-98; 8, с. 376-382].

Окремим проявом польського чинника на Поділлі у 1917–1918 роках була присутність польських військових формувань, що створювалися в умовах розпаду колишньої російської армії. Формування 3-го Польського корпусу передбачало залучення демобілізованих військовослужбовців до невеликих польських підрозділів, зосереджених у різних містах, зокрема у Вінниці та Кам'янці-Подільському. Розпорошеність цих частин ускладнювала створення єдиного боєздатного з'єднання. У червні 1918 р. 3-й Польський корпус був демобілізований під тиском австро-угорських військ. Ці події засвідчують, що військова присутність польського середовища на Поділлі мала різні організаційні форми й була пов'язана не лише з діяльністю підпільних структур, а й із ширшими процесами формування польських національних збройних сил.

Падіння режиму Гетьманату та відновлення Української Народної Республіки під керівництвом Директорії наприкінці 1918 р. знову докорінно змінило розстановку сил. Поділля перетворилося на один із ключових регіонів, де перетиналися інтереси армії УНР, радянських військ та польських збройних формувань[5, с. 139-141; 7, с. 109-117]. На Вінниччині наприкінці 1918 р. соціальні суперечності навколо земельної власності залишалися важливим чинником громадсько-політичного життя. Документи Вінницької міської думи свідчать, що питання самовільних обшуків, арештів і закликів до роззброєння поміщиків викликало обговорення в органах місцевого самоврядування. Зокрема, 3 грудня 1918 р. міська дума розглядала проблему самочинних обшуків, пов'язаних із закликами до роззброєння землевласників. Окремо в документальній збірці зафіксовано повідомлення про обшук у маєтку Грохольських у селі П'ятничани Вінницького повіту 11 грудня 1918 р.

Характерною ознакою суспільної атмосфери того часу стала й газетна полеміка. 24 грудня 1918 р. вінницькі «Республіканські вісти» опублікували

статтю «Польські поміщики і польська демократія на Україні» за підписом «А. М.». У ній автор пов'язував земельну власність із політичним впливом польського землевласницького середовища, сформулювавши тезу: «земельна власність зробилась фортецею польського впливу на Україні». Цей матеріал доцільно розглядати як свідчення гострої політичної дискусії навколо земельного питання у Вінниці, а не як нейтральну характеристику всієї польської громади. Він показує, наскільки тісно соціальні суперечності та національне питання переплітались в місцевому суспільному житті.

У 1919 р., на тлі масштабного наступу більшовицьких військ та перебігу польсько-української війни в Галичині, становище польського населення на Поділлі різко ускладнилося. Значна частина польських землевласників та інтелігенції в умовах постійної зміни влади опинилася в епіцентрі збройного протистояння [3, с. 249-253; 5, с. 140-141; 7, с. 109-117]. Антипоміщицькі настрої селянства й надалі живили соціальну напругу, а загострення національно-політичних суперечностей між українськими державними структурами та польськими військовими місіями ускладнювало пошук компромісу. У 1919 р. на Поділлі особливого значення набули питання культурно-національних прав польської громади та її політичних відносин з урядом УНР. У квітні 1919 р. друге зібрання Подільської губернської Народної Ради ухвалило постанову про те, що кількість польських шкіл у регіоні мала відповідати частці польського населення. Проте часті зміни влади та складна воєнно-політична ситуація не дали змоги повною мірою реалізувати це рішення.

Наприкінці серпня 1919 р. делегація поляків Поділля, до якої входили Я. Урбанський і С. Фліорчак, звернулася до керівництва УНР із проханням надати польській громаді національно-персональну автономію. Представники делегації запевняли українську владу в готовності підтримувати українську державність і сприяти порозумінню між Україною та Польщею. Голова Ради Міністрів І. Мазепа дав розпорядження "не чинити перешкод зборам польських громадян" за умови дотримання визначених вимог, проте питання національно-персональної автономії залишилося невирішеним. Український уряд очікував на врегулювання правового становища українців у Польській державі.

Водночас взаємини польської громади з українською владою не були однозначними. У середині листопада 1919 р. польські підрозділи зайняли частину Поділля, а їхня присутність супроводжувалася заміною окремих українських владних структур, реквізиціями, обшуками й арештами. Фактично встановлювався окупаційний режим, а такі дії посилювали антипольські настрої серед українського населення. У цьому ж контексті згадується клопотання про приєднання Кам'янця-Подільського до Польщі. Ці свідчення доцільно розглядати разом із серпневою делегацією: вони показують, що українсько-польські взаємини на Поділлі одночасно включали спроби політичного порозуміння, суперечки щодо автономії та гострі конфлікти навколо військово-політичного контролю над краєм [5].

Навесні 1920 р. політична ситуація змінилася у зв'язку з укладанням Варшавського договору між УНР та Польською Республікою. Згідно з угодою, польський уряд визнавав незалежність УНР, а війська обох держав

розпочинали спільний контрнаступ проти радянських сил [3, с. 253-257; 6, с. 61-77].

Поділля стало ареною активних бойових дій польсько-української кампанії. Під час наступу наприкінці квітня – на початку травня 1920 р. українські та польські частини зайняли Могилів-Подільський, Бар і Шаргород. Після літнього відступу українські частини повернулися на Поділля восени: наприкінці вересня під контроль союзних сил перейшли Проскурів, Ярмолинці та Дунаївці, а в жовтні українські частини зайняли Бар, Жмеринку й Вінницю [2, с. 276-280]. Польсько-українська співпраця поєднувалася з напруженням щодо політичних інтересів і суверенітету України, а присутність польських військ викликала неоднозначну реакцію серед місцевого населення [6, с. 61-77; 7, с. 109-117].

Підписання Ризького мирного договору 1921 р. між радянськими республіками та Польщею остаточно визначило геополітичну долю регіону. Західна Волинь та Східна Галичина увійшли до складу Польської Республіки, тоді як Поділля залишилося у складі радянської України (УСРР) [6, с. 73-77].

Подальша більшовицька аграрна політика призвела до ліквідації великого поміщицького землеволодіння на Поділлі. Частина польських землевласників та інтелігенції емігрувала, а польська громада втратила значну частину колишнього соціально-економічного й політичного впливу, хоча польське населення регіону збереглося [5, с. 103-110; 2, с. 264-288].

Висновок. У 1917–1921 рр. польська громада Поділля не була однорідною: поряд зі співпрацею з українськими освітніми й державними установами існували суперечності щодо землі, національних прав і присутності польських військ. Події у Вінниці та Кам'янці-Подільському засвідчують залежність цих взаємин від зміни влади й воєнної ситуації. Після кампанії 1920 р. та встановлення радянського контролю польська громада втратила частину колишнього соціально-економічного й політичного впливу, однак залишилася складовою населення Поділля.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Скальський В. Політичне життя польської громади під час Української революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.). Український історичний збірник. 2008. Вип. 11. С. 185-202. URL: https://www.istvolyn.info/storage/uploads/U3zsGFvBFoZHKMTBMLPbEI9vMRB2HYrxbMqq3lOo.pdf

2. Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки : збірник наукових праць за матеріалами міжнародної наукової конференції (23-24 червня 1999 р.) / Інститут історії України НАН України та ін. Хмельницький : Поділля, 1999. 602 с. (Серія "Національні меншини Хмельниччини"). ISBN 966-7158-42-X. URL: https://resource.history.org.ua/item/0010205

3. Красівський О. Україна і Польща в період революції: від конфронтації до співробітництва. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2008. Вип. 39. С. 247-257. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/krasivskyi_ukraina.pdf

4. Білобровець О. Польські демократи в Україні: ідеологія та ставлення до українського державотворення (1917-1921). Eminak. 2025. № 3 (51). С. 160-174. DOI: https://doi.org/10.33782/eminak2025.3(51).814. URL: https://eminak.net.ua/index.php/eminak/article/download/814/642

5. Погуляєв О. І. Етнічні меншини Правобережної України в період Української революції 1917-1921 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 – історія України / Погуляєв Олександр Ігорович ; Київський університет імені Бориса Грінченка. Житомир, 2019. 244 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/26422/
6. Dziedzictwo Józefa Piłsudskiego i Symona Petlury. Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość partnerstwa Polski i Ukrainy : monografia wieloautorska / red. nauk. Walenty Baluk, Jurij Makar, Mykoła Doroszko. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2021. 364 s. URL: https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/31233/file.pdf
7. Зінько Ю., Кравчук О. Події Української революції 1917-1921 рр. на теренах Поділля у дослідженнях професора Миколи Кравця. Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. 2021. Вип. 35. С. 109-117. URL: https://www.researchgate.net/publication/350281476_Podii_Ukrainskoi_revolucii_1917-1921_rr_na_terenah_Podilla_u_doslidzennah_profesora_Mikoli_Kravca
8. Голиченко А., Щербатюк В. Партизанские отряды польской военной организации в Украине в 1918-1920 гг. Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego. 2014. Т. XXVIII. S. 374-383. URL: https://bibliotekanauki.pl/articles/2165273.pdf

Сергій Калитко, Олександр Кравчук

МАТЕРІАЛИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРО ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА ДУДИЧА І АНАТОЛІЯ ФАНСТІЛЯ

Анотація. *У статті подано матеріали до біографій відомих діячів Української революції 1917-1921 рр. на Поділлі В. Дудича і А. Фанстіля. Відомості про діяльність Подільського губернського комісара В. Дудича і Вінницького міського голови А. Фанстіля, їх долі після Української революції висвітлено із залученням, зокрема, відомостей архівно-слідчих справ Державного архіву Житомирської області.*

Ключові слова: *В. Дудич, А. Фанстіль, Українська Держава, Директорія УНР, Вінниця, Житомир, Поділля, Волинь, політичні репресії.*

Sergij Kalytko, Oleksandr Kravchuk

MATERIALS FROM THE STATE ARCHIVE OF ZHYTOMYR REGION REGARDING THE SOCIO-POLITICAL ACTIVITIES OF VOLODYMYR DUDYCH AND ANATOLIJ FANSTIL

Abstract. *This article presents biographical materials concerning two prominent figures of the Ukrainian Revolution of 1917–1921 in the Podillia region: V. Dudych and A. Fanstil. Information regarding the activities of V. Dudych (provincial commissioner of Podillia) and A. Fanstil (Mayor of Vinnytsia), as well as their fates following the Ukrainian Revolution, is examined using-among other sources-records from investigative case files held at the State Archive of Zhytomyr Region.*

Keywords: *V. Dudych, A. Fanstil, Ukrainian State, Directorate of the UPR, Vinnytsia, Zhytomyr, Podillia, Volyn, political repressions.*

Наукове дослідження Української революції 1917–1921 рр. потребує регіонального вивчення перебігу політичних подій та діяльності їх активних учасників, зокрема, на теренах Східного Поділля. Проте постаті багатьох з них